

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Krisis

Vreemde dingen

Nº 54 maart 1994

staanders. In een Inleiding schrijft Mitzman dat resultaat op het conto van de historicus. Hij verzet zich tegen 'nationale' historici, juist omdat "de waarde van zijn reconstructie van dat verleden niet bepaald wordt door de affiniteit tussen zijn eigen achtergrond en zijn onderwerp, maar door de onderkenning van het 'anders-zijn' van dat verleden." Vanwege het belang om het andere te zien, is en kan de historicus niet anders zijn dan een buitenstaander van beroep. Dat mag zo zijn, maar zoals Tollebeek laat zien, is de historicus ook een *insider*, waarvan het personage deels gecreëerd wordt door het uitsluiten van anderen. Michelet kon afgeschilderd worden als heroïsche speurder naar de historische waarheid, door zijn feilen af te schuiven op de vervalsing van zijn wetenschappelijke erfenis door zijn tweede vrouw Athénais, de 'veuve abusive.' In het geval van Thierry werd de rol van zijn vrouw Julie de Quéran-gal uit de annalen geschrapt. Thierry raakt vanaf 1822 blind en vanaf 1828 verlamd, waarna Julie niet alleen de archiefstukken voorlas en zijn woorden op papier zette en redigeerde, maar ondertussen ook eigen werk publiceerde. Juist door haar rol te minimaliseren, heeft Thierry het aureool van geniaal historicus gekregen. Pas toen was hij de buitenstaander geworden die Mitzman de lezer als ideaal voorhoudt. De auteurs van *Skript* laten echter zien dat ook zonder een dergelijke heroïek goed geschiedenis valt te schrijven.

ETHIEK, GEZONDHEIDSZORG EN HET GOEDE LEVEN

Henk Procee

Recensie van: Hub Zwart, Ethische consensus in een pluralistische samenleving. Thesis Publishers,

Amsterdam 1993, ISBN 90-5170-183 7, 352 pagina's, f.49,50.

Ethici veroveren de wereld. Vanuit hun specifieke deskundigheid assisteren ze technologen, medici, ondernemers en politici bij het nemen van verantwoorde beslissingen. Dit door een 'taal' (concepten en argumentatieregels) te leveren waarbinnen goed en kwaad van nieuwe projecten gearticuleerd kunnen worden, waarbinnen vastgesteld kan worden wat mag en wat niet mag. In zijn als dissertatie verdedigde boek neemt Hub Zwart afstand van een dergelijke dienstbare positie van de ethiek. Hij vraagt zich vanuit een metastandpunt af wat de kwaliteit van die taal, van het huidige morele idioom is. Welke elementen van het 'goede leven' worden overgeaccentueerd, welke worden verdonkeremaand?

Het motief voor zijn studie is in zijn eigen woorden "onbehagen" met het dominante morele discours, met name zoals dat door gezondheidsethici wordt gehanteerd. Naast een motief heeft het boek ook een probleemstelling: "Hoe wordt in het gezondheidsethische discours de vraag naar ethische consensus in een pluralistische samenleving begrepen, uitgewerkt en beantwoord?"

Een belangrijke term in de vraagstelling is 'pluralisme'. Alom wordt beweerd dat we in een pluriforme samenleving leven. Zwart definieert pluralisme als een wedijver tussen incommensurabele (onverenigbare) morele perspectieven, hetgeen impliceert dat consensus, overeenstemming, over een inhoudelijke visie op het menselijke bestaan geblokkeerd wordt. Het probleem is nu hoe morele maatschappelijke consensus bereikt kan worden tegen de achtergrond van dit pluralisme. Het lijkt erop dat er geen beroep (meer) gedaan kan

worden op een gemeenschappelijk betekeniskader, of dat nu de Kerk of de Rede is.

De eerste hoofdstukken bieden een reconstructie van het huidige idioom, alsook een analyse van de historische wortels ervan. Aan de hand van onder meer het *Handboek gezondheidsethiek* (in 1988 onder redactie van De Beaufort en Dupuis verschenen) levert Zwart een analyse van het hedendaagse ethische discours. De zelfopvatting van de gezondheidsethiek behelst de volgende aspecten: 1) Ze acht zichzelf maatschappelijk gezien uitermate 'urgent'; 2) ze verdisconteert het perspectief van patiënten en engageert zich met hun autonomie; 3) ze ziet zichzelf als toepassing van de wijsgerige ethiek; 4) ze wil morele problemen verhelderen door terminologische duidelijkheid te verschaffen; 5) ze wil normatieve vragen beantwoorden door aan te geven wat wel en niet gerechtvaardigd is.

Bij dit zelfbeeld stelt Zwart vele vragen. Is medische ethiek wel zo urgent vanuit filosofisch gezichtspunt? Komt de urgentie niet eerder voort uit de medisch-technologische ontwikkelingen die ethiek als hulpmiddel nodig hebben om vooruitgang maatschappelijk aanvaardbaar te maken? Klopt het idee van autonomie wel; is de moderne interpretatie van autonomie niet veeleer een vulgarisering van de klassieke notie? Wordt het patiëntenperspectief wel echt serieus genomen; het lijkt er eerder op dat de ethici hun plaats innemen. Houdt de ethiek zich niet te veel bezig met het microniveau (arts-patiënt-relatie) en verdwijnt daarbij het morele denken over de gezondheidszorg als maatschappelijk instituut niet naar de achtergrond?

Opvallend voor Zwart is de eentonigheid van het medisch-ethische discours. Het heeft nauwelijks oog voor de morele onenigheid in onze cultuur. Deze masseert

het weg door een verzwakte opvatting van autonomie, namelijk zelfbeschikking, voor te staan en door een procedureel in plaats van een substantieel uitgangspunt te kiezen.

Een historische analyse maakt vervolgens duidelijk hoe het zo gekomen is. De achtergrond van het moderne discours traceert Zwart in de Reformatie. De hervorming van Luther betekende het einde van de morele uniformiteit. Met zijn "Hier sta ik, ik kan niet anders" drukte hij uit dat persoonlijk geloof belangrijker is dan gemeenschappelijke sociale regels. In het voetspoor hiervan veronderstelt vreedzame coëxistentie in een pluralistische samenleving een klimaat van tolerantie voor de keuzen die anderen in hun privé sfeer maken en respect voor de autonomie van anderen. Deze protestantse erfenis is nog royaal aanwezig in de medische ethiek. Het is opvallend hoeveel van haar beoefenaars van protestantse huize zijn (Kuitert, Musschenga, Dupuis, Van Asperen, Veldhuis, om er enkelen te noemen). Desondanks is Zwart van mening dat vergeleken met Luther en ook met Kant het autonomiebegrip nogal verwaterd is. Op dit moment geeft het vooral uitdrukking aan een verzet tegen het paternalisme, dat in de relatie tussen arts en patiënt gemakkelijk kan optreden. Oorspronkelijk had autonomie een heel andere betekenis dan zelfbeschikking. Destijds speelden pieteit en heteronomie de hoofdrol. Bij Luther bestond autonomie in de onderwerping aan een persoonlijke God; bij Kant in eerbied voor de Rede. De huidige gezondheidsethiek heeft van deze twee afstand genomen, door in feite te kiezen voor de opvattingen van Mill. Deze interpreteerde autonomie als sociale vrijheid. Voor Zwart brengt deze verandering van betekenis een verlies met zich mee.

De ethiek die aan de huidige inzet beantwoordt (zelfbeschikking, 'informed consent', het geven van redenen, discursiviteit) is een smalle, deliberatieve vorm van ethiek: het minimalisme. Filosofisch is de basis ervan al te vinden bij Hobbes. Volgens deze denker en politicus zijn mensen van nature niet geneigd rekening te houden met anderen; bovendien zijn ze het oneens over de inhoud van het 'goede leven'. Om het geweld dat hierdoor dreigt te bezweren is een 'noodethiek' (verstands- of prudentiële ethiek) nodig. Dit type ethiek is volgens Zwart in de geschiedenis van het Westen steeds meer gemoraliseerd. Begonnen als een verlichte vorm van eigenbelang heeft het een steeds altruïstischer strekking gekregen. Bij filosofen als Strawson, Habermas, Apel, Jacobs, Musschenga (en vele, vele anderen) heeft dit geleid tot de volgende eisen: bereidheid tot gesprek; wederzijds respect voor de gesprekspartners; afzien van een beroep op morele intuïties en levensbeschouwingen. Zwart is het met deze eisen niet eens; het sterkst is zijn gram ten aanzien van het laatste punt. Volgens hem is er sprake van een discursieve vorm van geweldpleging.

Gezondheidsethici kiezen in meerderheid voor het minimalisme, dat het gebruik van een algemene neutrale morele taal voorstaat die onafhankelijk is van alle andere inhoudelijke morele talen. Zwart vraagt zich af of zo'n neutrale taal wel mogelijk is en wat er verloren gaat bij de vertaling van morele problemen naar zo'n taal. Over het laatste laat hij geen misverstand bestaan: we verliezen in feite wat voor ons echt van belang is; wezenlijke keuzen worden geprivatiseerd. Dientengevolge wordt in het huidige medisch-ethische discours geen recht gedaan aan de dubbelheid van de menselijke moraal (persoonlijk én sociaal). Naast deze stelling

poneert Zwart nog een andere, namelijk dat het minimalisme onvoldoende gekarakteriseerd wordt door het in procedurele, neutrale termen te gieten. Om dit laatste punt te adstrueren neemt hij steeds meer afstand van het medisch-ethische discours. Hij bespreekt vrijwel elke filosoof die iets over consensus en pluralisme te berde heeft gebracht: Kuitert, Musschenga, Rawls, Stout, Van Asperen, Callahan, Gadamer, Ten Have, Demmer, Eid, Mieth, Taylor, Rorty, Adorno, Lyotard, Bachtin, Nietzsche, Levinas, Habermas, Apel, De Vries. En dan sla ik er nog een paar over ook. In meerdere of mindere mate doorstaan ze de toets der kritiek bij Zwart niet.

Op de vraag hoe consensus bij incommensurable perspectieven te bereiken is komen we volgens Zwart de volgende antwoorden tegen:

Een minderheid zegt dat het wel meevalt. Volgens deze optimisten bestaan er historisch gegroeide morele basisintuïties in de westerse wereld die voldoende eensgezindheid kunnen genereren.

Een meerderheid, waaronder de meeste Nederlandse ethici, accepteert het pluralistische karakter van de samenleving, maar acht deze toestand wel gevaarlijk. Zij opteert dan ook voor een minimalistische strategie, waarin men op zoek gaat naar een neutrale morele omgangstaal, naar een procedurele ethiek "voor vreemdelingen die elkaar in inhoudelijk opzicht niets meer te vertellen hebben".

Anderen delen het pluralistische uitgangspunt, maar zetten hun kaarten op kleine groepen met hun eigen tradities waarbinnen het morele discours in inhoudelijke termen gevoerd kan worden; en dat in de hoop op betere maatschappelijke tijden. Tenslotte zijn er denkers, en bij hen ligt Zwarts sympathie, die het pluralistische karakter van de samenleving als een posi-

tieve uitdaging beschouwen: in de strijd tussen de morele perspectieven kan het 'goede leven' steeds beter gearticuleerd worden. In plaats van uit te gaan van een pacificatie door homogenisering pleiten zij voor een articulatie van het ethische door heterogenisering. In deze categorie bevinden zich Van Tongeren, Lyotard, Nietzsche, Foucault, en ook Heidegger. Waarmee de helden van Zwart vermeld zijn. De taak van de ethiek is volgens hen de incommensurabele elementen boven tafel te krijgen en met elkaar in discussie te brengen. Niet met het oog op een vervlakende 'consensus', maar om een oplichting van 'waarheid' (in meervoud) te bereiken.

In het slothoofdstuk keert Zwart met de verworven gezichtspunten terug naar de medische ethiek. Het is immers interessant te weten wat dit alles betekent voor de verhouding arts-patiënt, voor de manier waarop over het instituut gezondheidszorg gesproken kan worden, voor de ontwikkeling van nieuwe medische technologieën. Maar ten aanzien van dit soort vragen worden we helaas door Zwart niets wijzer gemaakt. Het hoofdstuk mondt uit in een (hermeneutische) analyse van een aantal hoogtepunten uit de literatuur, waarin de spanning die al bij Luther was aan te treffen tussen de sociale (menselijke) wet en de persoonlijke (goddelijke) opdracht centraal staat. Besproken worden Socrates, Antigone, het toneelstuk *Spoken* van Ibsen, en zelfs het *Zwanenmeer* van Tsjaikovski. Het onderscheid tussen de goddelijke en de menselijke wet betreft, aldus Zwart, een morele constante, een permanente, onophefbare differentie tussen twee fundamentele en incommensurabele aspecten van het morele bestaan. De menselijke wet is noodzakelijk, de goddelijke onontkoombaar. De eerste bevindt zich in de sfeer van de discursiviteit, de tweede in die van de luciditeit. De

ethiek dient volgens Zwart beide aanspraken ter sprake te brengen en de een niet te miskennen ten gunste van de ander.

In het voorafgaande heb ik mij van commentaar trachten te onthouden, al is dat niet helemaal gelukt. Mijn gevoelens na lezing van dit boek zijn nogal ambivalent.

Aan de ene kant heeft Zwart een knap boek geschreven, dat getuigt van een enorme belezenheid. De vele filosofen die hij bespreekt geeft hij ter zake weer. Ook zijn commentaar en kritiek snijden in het algemeen hout. Dat ethici meer moeten en kunnen zijn dan handlangers van de technologische cultuur, is een stelling die ik graag met hem deel. De probleemstelling om vanuit de casus van de medische ethiek onze tijd *in Gedanken zu erfassen* is zeer de moeite waard. Origineel is zijn reconstructie van de protestantse achtergrond van het huidige discours. Ook vind ik het bijzonder boeiend te zien hoe de hele discussie eigenlijk nauwelijks iets anders is dan een aantal voetnoten bij Kant.

Maar de lange omweg langs vele filosofen is mij te veel van het goede. Het boek verliest daardoor aan spankracht. Mijn grootste kritiek is echter dat het boek met een sisser, en niet eens een ongevaarlijke, afloopt. Zwarts poging tot harmonisering van de goddelijke en de menselijke wet, zonder aan te geven hoe dat in de praktijk zou moeten, blijft in het ongewisse steken. "Hoewel er onmiskenbaar risico's aan [mijn pleidooi] verbonden zijn, zijn die minder groot dan de gevaren van het minimalisme." Onder deze risico's verstaat hij het ontstaan van maatschappelijk fanatisme. Immers, een beroep op de goddelijke wet kan ertoe leiden dat men elke sociale regel aan zijn laars lapt. Waartoe die risico's kunnen leiden laten de gebeurtenissen in ex-Joegoslavië maar al te tra-

gisch zien. Wat zich wrekt is dat Zwart de goddelijke wet bij voorbaat van een plus-teken voorziet. Hij geeft daardoor de gedachte uit handen dat er binnen dat domein kwaliteitscriteria te ontwikkelen zijn. Wat mijns inziens ontbreekt is een antenne voor iets dat bij hem vermoedelijk 'de duivelse wet' had moeten heten. In de freudi-aanse terminologie kunnen we zeggen dat hij geen onderscheid maakt tussen 'Es' en 'Ueber-Ich'. Beide vallen zo bij Zwart onder: 'de goddelijke wet'. In zijn kritiek op Apel en in zijn voorkeur voor Heidegger is de echo hiervan te bespeuren. Hoewel ik veel van zijn kritiek op Apel deel, en iets van zijn enthousiasme voor Heidegger, mis ik voldoende antenne voor het anti-Nazi-motief van Apel, en de Nazi-verleiding waarvoor Heidegger is bezwiken.

Hoewel Zwart zich schatplichtig acht aan de hermeneutiek is daar weinig van terug te vinden. Het boek lijkt veel sterker geïnspireerd door Foucault, hetgeen tot uitdrukking komt in het extreem discursieve karakter van de analyses en in de veelheid van dichotomieën (actief-passief, procedureel-substantieel, menselijk-goddelijk). Hermeneutisch denken zou bijvoorbeeld tot grotere overeenstemming met De Vries geleid hebben (deze pleit immers ook voor een belangrijke rol van de literatuur in het ethische discours).

Als laatste opmerking moet mij van het hart dat dit typisch een filosofenboek is. Zwart laat alleen filosofen hun mening geven over het pluralistische karakter van onze samenleving. Een antwoord op de vraag in hoeverre er feitelijk sprake is van het door hem gedefinieerde pluralisme, ontbreekt volledig. Het buiten de deur houden van empirisch-sociologische bevindingen is een manco; daardoor blijft het onhelder waar zijn cultuurkritiek precies op aangrijpt.

Mededeling

Op 30 maart 1994 organiseert de Faculteit van Kunst en Cultuur van de Rijksuniversiteit Limburg een symposium, getiteld: 'ENQUIRIES INTO THE SUBLIME. Reflections on Philosophy, History, Literature and Art', waar de volgende lezingen zullen worden gegeven:

Paul Crowther: 'Meaning, Experience and the Kantian sublime';

Amanda Gilroy: 'The Troubled Gaze: A Feminist Enquiry into Edmund Burke's Theories of the Beautiful and the Sublime';

Ernst van Alphen: 'Sublimity Within 'the Home': OvercomingUncanniness';

René van der Vall: 'Silent Visions: On Lyotard's Concept of the Sublime';

Joachim van der Thüsen: 'Vulcanic History: Reflections on the Political Sublime'.

Plaats: Statenzaal, Bouillonstraat 3, Maastricht.

Informatie: 043©883314.

Inschrijving: vóór 18 maart f.20,- (incl.lunch) op bankrekening 857982990 of girorekening 1022880, tnv. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, onder vermelding van: 'Symposium Sublieme nr. R-534403'.